

تحلیل محتوای مفهوم سرمایه اجتماعی در احادیث امام رضا (ع)

حسین بهروان^۱

ندا بهروان^۲

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۱۲/۰۵

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۴/۱۰

چکیده

هدف مقاله بررسی درجه اهمیت ابعاد و مؤلفه های مفهوم سرمایه اجتماعی در احادیث حضرت امام رضا(ع) است. روش تحقیق، تحلیل محتوای کیفی، توصیفی و استنباطی است. تعداد ۳۵۶ حدیث رضوی براساس مدل مفهومی سرمایه اجتماعی بررسی شده است که تعداد ۵۷ حدیث واجد شرایط تحلیل محتوا تشخیص داده شد. نتایج نشان داده است که تمامی ابعاد و مؤلفه های مفهوم سرمایه اجتماعی، در احادیث رضوی(ع) به درجات متفاوت مورد اشاره قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی درجات مختلفی دارد که اوج آن ایثار و شهادت است. در بعد ساختاری، انواع شبکه اجتماعی خرد، متوسط و کلان در احادیث مورد اشاره قرار گرفته است. شبکه های کلان در احادیث رضوی(ع) بالاترین درجه اهمیت را دارند که می توان آن را به دیدگاه عام گرایانه در احادیث رضوی(ع) تفسیر نمود. سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) بیشتر ساختار عینی دارد تا ذهنی. در بعد ارتباطی، سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) بیشتر بدون انتظار جبران، مورد نظر قرار دارد تا دوسویه و قابل جبران. اگرچه کنش جمعی نیز در احادیث مورد توجه قرار گرفته است اما در بیش از دوسوم احادیث، جهت رابطه مثبت است یعنی کنش، توصیه شده است. در بعد هنجاری، احادیث نشان می دهند که سرمایه اجتماعی بیشتر فایده دنیوی دارد، اگرچه فایده اخروی آن نیز قابل توجه است. محققان نتیجه گرفتند که مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم علمی با مفاهیم اخلاقی و دینی کاملاً سازگار است. لذا علم می تواند برای گسترش مفهومی خود از اخلاق و دین کمک بگیرد و به آن نیازمند است. هم چنین دین و اخلاق نیز برای دست یابی به اهداف عملی و تأثیر گذاری در جامعه، نیازمند تحقیقات علمی مبتنی بر مشاهده و تجربه است. لذا پیشرفت جامعه انسانی مستلزم همکاری متقابل بین علم و دین است.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، احادیث رضوی(ع)، شبکه اجتماعی، تحلیل محتوا، ایثار و شهادت.

۱. استاد جامعه شناسی و مدیر مرکز مطالعات اجتماعی دانشگاه فردوسی مشهد(نویسنده مسئول). behravan@um.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت سیستم های اطلاعاتی دانشگاه آزاد اسلامی مشهد.

این مقاله مبتنی بر پژوهشی است که برای آرایه در همایش علمی پژوهشی ایثار و شهادت در فرهنگ رضوی از سری برنامه های دهمین جشنواره بین المللی امام رضا(ع) در تاریخ ۱۳۹۱/۷/۵ به سفارش و حمایت سازمان بنیاد شهید و امور ایثارگران خراسان رضوی تهیه شده است. لذا نویسندگان از مسئولین محترم این سازمان تقدیر و تشکر می نمایند.

مقدمه

برخی محققان معتقدند که بین علم و جامعه مبادله متقابل وجود دارد. به طوری که علم هدف ها و مسایل خود را برای تولید دانش از جامعه دریافت می کند و در مقابل، نتایج خود را در اختیار جامعه قرار می دهد. لذا علم با سایر معرفت های بشری رابطه دارد و برای پیشرفت خود به منابع معرفتی (ذهنی) و غیر معرفتی (عینی) نهادهای اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیازمند است (محسنی، ۱۳۷۵). علم نیز جزء نهاد فرهنگی است. ولی در این جا به رابطه علم با یکی از قلمروهای نهاد فرهنگی، یعنی دین و اخلاق تأکید داریم. فرهنگ از چهار جزء اصلی باورها، ارزش ها، هنجارها و فناوری ها تشکیل شده است. باورها به "چیست ها"، ارزش ها به "چه باید ها و نبایدها"، هنجارها به "چه انجام شود" و فناوری به "چگونه انجام شود" پاسخ می دهند (چلبی، ۱۳۷۵). البته، برخی از اثبات گرایان بر این باورند که علم نیز به ارزش ها و هنجارها پاسخ می دهد (فولادی، ۱۳۸۴). حوزه دین و حوزه علم در ایران معاصر در چالش قرار گرفته اند (قانعی راد، ۱۳۸۲). علم گرایان، علم را متولی انحصاری شناخت ها، هنجارها و ارزش ها و فنون می دانند (فولادی، ۱۳۸۴). دین گرایان، منابع عقلانی، علمی، اجتماعی و زیباشناختی حوزه فرهنگی را به حد اقل ممکن کاهش می دهند. نهادینه شدن فرهنگی نیازمند مشروعیت فرهنگی و پشتوانه تعهد و التزام سایر منابع فرهنگی از جمله دین است (قانعی راد، ۱۳۸۲). لذا تحلیل محتوای مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم علمی در احادیث رضوی (ع) نوعی ارتباط معرفتی بین دو حوزه علم و دین محسوب می شود و این منجر به تقویت این دو قلمرو در نهاد فرهنگی خواهد شد.

امروزه مفهوم سرمایه اجتماعی در کنار سرمایه های انسانی و اقتصادی مورد توجه قرار گرفته است. در واقع، سرمایه اجتماعی را می توان بخشی از ثروت ملی به حساب آورد که بستر مناسبی برای بهره برداری از سرمایه انسانی و فیزیکی (مادی) و راهی برای نیل به موفقیت و توسعه اجتماعی و اقتصادی قلمداد می شود. هیچ مجموعه انسانی، بدون سرمایه اجتماعی نمی تواند اقدامات مفید و هدفمندی انجام دهد. سرمایه اجتماعی همانند سایر اشکال سرمایه مولد است؛ یعنی تحقق اهداف معینی را که در نبودش محقق نمی شوند، امکان پذیر می گرداند. هیچ فردی به تنهایی مالک این سرمایه نیست. سرمایه اجتماعی، دارای دو جزء اعتماد و پیوند است که با تقویت آن فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تسهیل می شود (کوپر و دیگران، ۱۹۹۹).

1. social capital
2. H. Cooper, et. al

بیان مسأله

مسأله اساسی در بررسی مفهوم سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی (ع) این است که با وجود آثار مثبت این مفهوم در زندگی اجتماعی و اقتصادی در سطوح مختلف، محققان علوم اجتماعی ایران کمتر به رابطه سرمایه اجتماعی با اخلاق اسلامی پرداخته اند؛ در حالی که تحقیقاتی که بدان ها اشاره خواهد شد، نشان داده اند که دین تأثیر مهمی بر سرمایه اجتماعی دارد. مفهوم سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی مختلف دارای کاربردهای فراوانی است. لیکن محققان علوم انسانی در بحث های خود کمتر به محتوای اخلاق اسلامی اشاره کرده اند. عدم بررسی این موضوع، اخلاق اسلامی را به حوزه زندگی فردی محدود می سازد و از نقش مهم آن در توسعه اجتماعی - اقتصادی و سلامت جامعه در سطوح مختلف خرد و کلان می کاهد. از سوی دیگر، بیان ارتباط مفاهیم علمی با مفاهیم دینی باعث درک مشترک و پیوند محققان حوزه و دانشگاه خواهد شد و بدین ترتیب، مفاهیم دینی وارد عرصه های علمی و دانشگاهی خواهد گردید که تحقیقات بیشتر را به دنبال خواهد داشت. پیوند مزبور از طریق گسترش تحقیقات می تواند به بومی شدن علوم اجتماعی اسلامی کمک کند. علاوه بر آن، از نتایج تحقیقات مختلف علمی می توان در گسترش و کاربرد مفاهیم اخلاق اسلامی برای حل مشکلات گوناگون در جامعه اسلامی بهره برد.

به نظر نگارنده، لازمه طرح دیدگاه علمی در کنار دیدگاه دینی، ادغام دو دیدگاه نیست بلکه استفاده مفهومی و فکری از هر دوی آنها است. اگر علوم انسانی اسلامی قابل طرح باشد، ناگزیر دیدگاه دینی باید با روش های تحلیل علمی و مفاهیم علوم انسانی در تعامل اندیشه ای قرار گیرد، بدون این که یکی به دیگری تحویل یا در دیگری ادغام شود. مباحث معرفت شناسی هر دیدگاه متفاوت است و هدف نگارنده، همکاری سازنده بین مفاهیم دینی و علمی است. زیرا هر دیدگاه علمی لزوماً با مفاهیم و روش شناسی قابل اعتماد سروکار دارد. به نظر نگارنده، برای بازسازی و تکامل علوم انسانی اسلامی، گام اول مقایسه مفاهیم علوم اسلامی با مفاهیم دینی، گام بعدی ساختن مفاهیم مستقل علوم انسانی اسلامی و دیگر گام ها نظریه سازی و شناخت واقعیت ها بر مبنای علوم انسانی اسلامی است. این مقاله گام نخست در این فرآیند محسوب می شود. در این مقاله ابتدا مدل مفهومی سرمایه اجتماعی با استفاده از نظریات موجود بررسی خواهد شد. سپس بر اساس آن مقوله های تداعی کننده مفاهیم سرمایه اجتماعی در محتوای احادیث رضوی (ع) تعیین و دسته بندی و تحلیل می شوند. هدف اساسی این است که اهمیت مؤلفه های

سرمایه اجتماعی در محتوای احادیث رضوی(ع) آشکار شود. این مؤلفه ها در درجه اعلاى خود، که فداکاری برای ارزش های اسلامی و انسانی است، می تواند به ایثار و شهادت منجر شود. لذا سرمایه اجتماعی می تواند دیگرخواهی، از خودگذشتگی و عمل داوطلبانه را تقویت نماید و در انتها درجه، به ایثار و شهادت منجر شود. پرسش های اساسی تحقیق به شرح زیر است:

۱. انواع شبکه های سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟
۲. انواع پیوندهای اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟
۳. انواع رابطه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟
۴. پیامد های مثبت و منفی و نیز دنیوی و اخروی رابطه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟
۵. انواع سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟
۶. انواع پیوندهای اجتماعی، رابطه اجتماعی و سرمایه اجتماعی در شبکه های اجتماعی مختلف کدام است؟

مطالعات گوناگونی که تاکنون در داخل و خارج از کشور انجام شده، رابطه سرمایه اجتماعی با موضوعات مختلفی را بررسی کرده است. برخی محققان رابطه سرمایه اجتماعی و رضایت از زندگی را بررسی نموده اند و به مکانیزم های اجتماعی و مشارکتی تأثیر مذهب بر رضایت از زندگی پرداخته اند. آنان دریافتند که مردمان مذهبی رضایت بیشتری از زندگی خود دارند زیرا آنان به طور منظم در ارائه خدمات به شیوه مذهبی مشارکت می کنند و در شبکه های اجتماعی مذهبی عضویت دارند (لیما و پاتنام، ۲۰۱۰).

برخی محققان دریافتند که بین کیفیت زندگی فرزندان شاهد و ایثارگر و سرمایه ی اجتماعی آنان ارتباط مثبت و معنی دار وجود دارد. افرادی که دارای سرمایه ی اجتماعی بالا هستند به احتمال زیاد کیفیت زندگی بالاتری دارند. هم چنین بین کیفیت زندگی و استرس فرزندان شاهد رابطه منفی و معنی دار مشاهده شده است. یعنی هر قدر کیفیت زندگی افراد بالاتر باشد از استرس کمتری برخوردارند و بالعکس (قاسمی زاد و دیگران، ۱۳۸۹). نتایج برخی دیگر از تحقیقات نشان داده است که سرمایه اجتماعی، رابطه معکوس با اضطراب دارد (سانگ، ۲۰۱۰).

برخی دیگر از تحقیقات به رابطه سرمایه اجتماعی (که بر حسب پیوندهای اجتماعی، مشارکت اجتماعی (از جمله مشارکت سیاسی) و حس تعلق مکانی (ارتباط با همسایگان)

1. C.Lima & R. Putnam

2. L . Song

سنجیده شده است)، با احساس ناامنی در میان سالخوردگان در اواخر زندگی، پرداختند و به این نتیجه دست یافتند که افزایش عوامل مذکور با کاهش احساس ناامنی همراه است (وایت و دندر، ۲۰۱۲). برخی محققان به رابطه سرمایه اجتماعی با بشردوستی و بخشش پرداختند و نقش سرمایه اجتماعی را در بخشش مذهبی تأیید نمودند. هم چنین، محققان به این مطلب اشاره کرده اند که بشردوستی (انجام عمل شخصی برای خیر عمومی) عاملی مهم برای یک جامعه است، از این رو می تواند مشکلات جامعه را برطرف سازد. لذا عمل داوطلبانه و بخشش نقش مؤثری در حل مشکلات جامعه دارد. آنان معتقدند سرمایه اجتماعی، که متشکل از شبکه های اجتماعی، اعتماد و هنجارهای عمل متقابل است، در کنار مذهبی بودن، عمل خیرخواهانه و بشردوستانه را تسهیل می کند (فریس و براون، ۲۰۰۷).

برخی دیگر از محققان به رابطه سرمایه اجتماعی با یادگیری رفتار داوطلبانه در نسل بعدی خود پرداخته اند و ثابت نموده اند که مشارکت در فعالیت های داوطلبانه از طریق جامعه پذیری و مذهبی بودن والدین، به فرزندان منتقل می شود. لذا معتقدند که مذهبی بودن والدین، رفتارهای داوطلبانه و مشارکت مذهبی والدین، مهم ترین عوامل پیش بینی کننده انگیزه رفتار داوطلبانه در فرزندان است (کاپتو، ۲۰۰۹).

برخی دیگر از محققان رابطه سرمایه اجتماعی را با اخلاق مورد بررسی قراردادده اند و آن را به عنوان یک اصل اخلاقی در مقابل نفع شخصی قراردادده اند که موجب عام گرایی و احساس وظیفه رفتار غیر شخصی در رابطه با شبکه های اجتماعی می گردد. از آن جایی که کنش های متقابل در بازار می تواند موجب پیدایش سرمایه اجتماعی شود (و این خود یک خیر اخلاقی است)، لذا بازار، تشکیل دهنده خیر اخلاقی است. بنابراین محققان معتقدند که سرمایه اجتماعی جهانی برای رفاه جهانی و پایداری جهانی ضروری (ایلینگ ورت، ۲۰۱۲).

برخی محققان به رابطه مذهبی بودن با میزان شرکت در انواع گروه های داوطلبانه مذهبی و غیر مذهبی پرداختند و نشان دادند که مذهبی بودن باعث شرکت بیشتر در همه گروه های داوطلبانه می شود و اهمیت خدا و مذهب عامل مهمی در شرکت بیشتر در این گروه ها است. هم چنین، افراد شرکت کننده در گروه های داوطلبانه مذهبی و غیر مذهبی سرمایه اجتماعی

1. N. Witte & L. De Donder
2. J. Ferris & E. Brown
3. R. Caputo
4. P. Illingworth

بیشتری به صورت شبکه های اجتماعی و پیوندهای اجتماعی داشتند و از نظر اجتماعی فعال تر بودند (یونگ^۱، ۲۰۰۴).

نقش مذهب در پیشبرد امور اجتماعی و مدنی که توسط جامعه شناسان نخستین هم چون وبر و دورکیم مورد تأکید بود، توسط جامعه شناسان اخیر کمرنگ جلوه داده شد. لیکن در دو دهه اخیر دوباره تحقیقات، حاکی از تأثیر مهم و آشکار مذهب در پیشبرد امور مدنی است (لیشترمن^۲، ۲۰۱۲). آکرمان^۳ (۱۹۹۶: ۲۱۶) ثابت نموده است که تعاملات مذهبی بطور مستقیم یا غیر مستقیم باعث مشارکت عمومی و سهمین شدن در عمل جمعی برای اهداف متعالی یا "دیگران" می شود. به طوری که فرد یکتاپرست به خود هویت جمعی می دهد.

نکته اساسی دیگر، رابطه مفهوم سرمایه اجتماعی با مفهوم ایثار و شهادت است. سرمایه اجتماعی از طریق تأکید بر دیگر خواهی، ترجیح منافع جمعی بر منافع فردی و شخصی، رفتار داوطلبانه، عدالت خواهی، فداکاری و خیر خواهی و سایر مفاهیم با مفاهیم ایثار و شهادت رابطه دارد. در واقع اوج رشد سرمایه اجتماعی به مفاهیم اخیر منجر خواهد شد. زیرا ایثارگر تمامی تلاش خود را در راه برقراری عدالت و رفاه انسانی برای کمک به هم نوعان و هم کیشان به عمل می آورد. خدمات ایثارگران با هیچ ارزش مادی برابری نمی کند، لذا بالاترین سرمایه محسوب می شود. برخی معتقدند که یک عامل مهم در فرایند بسیج مردم برای عمل اجتماعی، اعتقاد به خواستی است که متکی بر عدالت، برابری و حق بوده و در اعتقادات و فرهنگ مردم ریشه داشته است (فایرمن و گامسون^۴، ۱۹۷۹). شهید مطهری تأکید می کند که ماهیت عدالت خواهانه ی انقلاب اسلامی ایران، در آماده سازی مردم به فداکاری و از جان گذشتگی تأثیر تعیین کننده داشته است (مطهری، ۱۳۷۲). به نحوی که این باور عمیقاً شکل گرفته بود که ایثار و شهادت در راه انقلاب اسلامی، تلاش در راه آزادی و عدالت اجتماعی است (پناهی، ۱۳۸۵). اخلاق اجتماعی عامل اصلی شکل دهنده به سرمایه اجتماعی است؛ لذا ادیان و مذاهب از منابع مهم ایجاد سرمایه اجتماعی هستند. به همین جهت ماکس وبر (۱۹۲۷) به دین نه تنها به عنوان عامل ایجاد اخلاق در کار، بلکه به مثابه ایجادکننده شبکه های اعتماد در روابط تجاری و مبادلات اقتصادی توجه می کند. لیکن تحقیقات نشان می دهند که باور به ضرورت ایثار و از خودگذشتگی برای تحقق آرمان های انقلاب اسلامی تضعیف شده است (کریمی، بی تا).

1. A.Yeung
2. P.Lichterman,
3. R. Ackerman
4. B. Fireman, and W.Gamson

چارچوب نظری سرمایه اجتماعی

تحلیل مفهوم سرمایه اجتماعی بر اهمیت رابطه اجتماعی به عنوان منبع کنش اجتماعی متمرکز است. (بیکر، ۱۹۹۰؛ بوردیو، ۱۹۸۶؛ بورت، ۱۹۹۲؛ کلمن، ۱۹۹۰، ۱۹۸۸؛ جاکوبس، ۱۹۶۵؛ لوری، ۱۹۸۷) این مفهوم ابتدا در مطالعات محله ای پیدا شد که به منظور ارتقاء و بهبود ادامه حیات و عملکرد آن بر اهمیت شبکه روابط ساکنان تأکید داشت تا روابط شخصی را به نفع اعتماد، همکاری و کنش های جمعی کاهش دهد (جاکوبس، ۱۹۶۵). کاربرد اولیه این مفهوم نشان دهنده اهمیت سرمایه اجتماعی برای فردی بود که بر روابط خانوادگی و محلی تأکید داشت (لوری، ۱۹۷۷). پس از آن، محققان دیگر این مفهوم را برای طیف گسترده ای از پدیده های اجتماعی به کار بردند؛ چنان که برخی به توسعه سرمایه انسانی (کلمن، ۱۹۸۸؛ لوری، ۱۹۸۷، ۱۹۷۷)، برخی به عملکرد اقتصادی شرکت ها (بیکر، ۱۹۹۰)، برخی به توسعه مناطق جغرافیایی (پوتنام، ۱۹۹۳، ۱۹۹۵) و برخی به توسعه ملی (فوکویاما، ۱۹۹۵) توجه نمودند.

گزاره اصلی در نظریه سرمایه اجتماعی این است که "شبکه روابط اجتماعی منبع ارزشمندی برای برخورد با امور اجتماعی تشکیل می دهد و برای اعضای شبکه سرمایه و اعتباری فراهم می آورد که مالکیت آن جمعی است و قابل تبدیل به تعابیر اقتصادی و غیره است" (بوردیو، ۱۹۸۶: ۲۴۹). بخش مهمی از این سرمایه در آشنایی و پذیرش متقابل اعضای شبکه قرار دارد. مثلاً بوردیو به تعهدات پایداری اشاره می کند که از احساس احترام، علاقه و دوستی اعضای شبکه بدست می آید. منابع دیگری نیز از درون ارتباطات و اتصالات شبکه، مانند روابط ضعیف تر از طریق دوست حاصل می شود که به صورت استفاده از فرصت ها و اطلاعات، استفاده از حیثیت گروه و اعضای شبکه است، به ویژه وقتی فرصت ها محدود باشد. با وجود این که محققان بر اهمیت روابط اجتماعی در سرمایه اجتماعی تأکید دارند ولی نتوانسته اند به تعریف واحدی برسند. برخی مانند بیکر (۱۹۹۰) محدوده این مفهوم را ساختار شبکه اجتماعی تعریف می کنند، در حالی که برخی دیگر مانند بوردیو (۱۹۸۶، ۱۹۹۳) و پاتنام (۱۹۹۵) علاوه بر این محدوده بر منافع بالفعل یا بالقوه ای که از این شبکه ها بدست می آید

1. W. Baker
2. P. Bourdieu
3. R.S. Burt
4. J. Coleman
5. J. Jacobs
6. G. C. Loury
7. F. Fukuyama

نیز توجه می کنند. لذا یکی از تعاریفی که به مقصود ما نزدیک تر است، سرمایه اجتماعی را "مجموعه منابع بالفعل یا بالقوه ای که برای یک فرد یا واحد اجتماعی در شبکه روابط اجتماعی موجود است یا از طریق آن بدست می آورد" تعریف می کند (قوشال و ناهپیت ۱۹۹۸). لذا سرمایه اجتماعی شامل شبکه روابط اجتماعی و دارایی هایی (داشته ها، منافع و امتیازات) است که از طریق شبکه به حرکت در می آید (بورديو، ۱۹۸۶؛ برت، ۱۹۹۲). برخی دیگر سرمایه اجتماعی را به ارتباط اجتماعی منظم که منجر به همکاری و اعتماد متقابل می شود، تعریف نموده اند (هال^۲، ۲۰۰۳).

ابعاد سرمایه اجتماعی

برخی محققان سه بعد زیر را برای سرمایه اجتماعی مشخص نموده اند:

۱- ساختاری: تناسب و شکل پیوندها را بیان می کند که شامل توانایی فرد در برقراری پیوند با دیگران در مقیاس های خرد، متوسط و کلان است. نشان می دهد که فرد به چه کسانی و چقدر دسترسی دارد.

۲- ارتباطی: بیان کننده نوع روابط شخصی مردم با یکدیگر در طول مدت تعاملات آن ها می باشد. خصوصیات رابطه بین افراد که شامل میزان اعتماد، همکاری، کسب هویت در یک شبکه است. از طریق روابط مردم نیازهای خود را برآورده می کنند. مجموع دارایی هایی است که از طریق روابط بدست آمده است.

۳- شناختی: اعتماد - هنجارها - حس تعلق - هویت مشترک. منابعی که تولید، بازنمایی، تفسیر و معنی می کند. این بعد، امکان ترکیب شدن افراد با هم را میسر می سازد و بیان کننده سرمایه فکری مشترک است (فیلد، ۱۳۸۶؛ قوشال و ناهپیت، ۱۹۹۸).
برخی دیگر دو بعد زیر را مشخص کرده اند:

۱- پیوند عینی: افراد را در یک فضای اجتماعی به یکدیگر پیوند می دهد، مشارکت رسمی و غیررسمی مثل رفت و آمد با همسایگان.

۲- پیوند ذهنی: موجب شکل گیری روابط مبتنی بر اعتماد متقابل و روابط عاطفی مثبت اعضای جامعه نسبت به یکدیگر می شود. اعتماد بین فردی - بین گروهی و نهادها (پاکستون، ۱۹۹۹^۳).

1. S. Ghoshal & J. Nahapiet
2. P.A. Hall
3. P. Paxton

برخی سرمایه اجتماعی را در سه سطح خرد، میانی و کلان تعریف کرده اند. در سطح خرد، سرمایه اجتماعی را ناظر بر رفتار شبکه‌هایی از افراد و خانوارها می‌دانند. در این سطح، سرمایه اجتماعی فقط به نفع اعضای گروهی کوچک است. در سطح میانی، سرمایه اجتماعی ناظر بر روابط بین گروه‌ها و سازمان‌ها و بنگاه‌ها با یکدیگر است. و در سطح کلان، سرمایه اجتماعی شامل رسمی‌ترین روابط و ساختارهای نهادی می‌شود. میزان اعتماد مردم به یکدیگر، میزان مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه اجتماعی و باور مردم به کارآمدی عملکرد دولت از شاخص‌های مهم سرمایه اجتماعی در سطح کلان هستند (کلمن، ۱۹۸۸).

تأثیر دین بر سرمایه اجتماعی

ادیان مختلف تأثیرات متفاوتی بر سرمایه اجتماعی پیروان خود داشته اند. برخی تحقیقات نشان داده است که مسیحیت در کره جنوبی بر مشارکت مدنی پیروان تأثیر گذاشته است در حالی که بودیسم چنین تأثیری نداشته است. در ارتباط با اعتماد، هیچ یک از مذاهب مورد بررسی (مسیحیت، کاتولیسیسم و بودیسم) تأثیری بر اعتماد بین شخصی نداشته اند (جیانگ، ۲۰۱۰). اجتماعات مذهبی یکی از مهم‌ترین منابع سرمایه اجتماعی بوده است (پوتنام، ۲۰۰۰؛ آکرمان، ۱۹۹۶). ادیان فراهم کننده مهارت های مدنی، هنجارهای مدنی، علایق اجتماعی، حل اختلافات، مشارکت مدنی از طریق کمک به مردم برای یادگیری مصاحبت با دیگران، برگذاری جلسات، و احساس مسئولیت می باشند. پیروان ادیان معمولاً با مردمی که به اجتماعات می پیوندند و به فعالیت های محلی می پردازند، رفتار دوستانه دارند (پوتنام، ۲۰۰۰). اجتماعات مذهبی از طریق وادار کردن مردم به پرداخت صدقات و فعالیت های داوطلبانه سرمایه اجتماعی می آفرینند (پیتون، ۱۹۸۸؛ هادکینستون^۳ و همکاران، ۱۹۰۸؛ ووتنو^۴، ۱۹۹۶) مذاهب به پیروان خود چنین باوری را می دهند که به وسیله نیروی الهی هدایت می شوند لذا انگیزه فداکاری های مهم را در آنان ایجاد می کنند (والد^۵، ۲۰۰۳). بنابراین سرمایه اجتماعی افراد مذهبی زیاد است. برخی مذاهب با تأکید بر هم نوایی و همبستگی به جای فردگرایی و نفع شخصی، باعث رشد سرمایه اجتماعی می شوند (جیانگ، ۲۰۱۰).

1. H. Jeong
2. R. L. Payton
3. V. A. Hodgkinson, & Associates
4. R. Wuthnow
5. K. D. Wald

رابطه سرمایه اجتماعی با اخلاق

برخی محققان مفهوم سرمایه اجتماعی را یک مفهوم اخلاقی دانسته اند. زیرا اولاً، سرمایه اجتماعی مبتنی بر دیگر خواهی است. سرمایه اجتماعی به جای تأکید بر فرد، بر الگوی روابط بین افراد تأکید می کند و از درون این روابط سرچشمه می گیرد لذا به آسانی می تواند مفهوم اخلاقی به حساب آید (سینگر^۱، ۱۹۹۳). اعتماد تعمیم یافته بیان کننده این قاعده طلایی است که "نسبت به دیگران طوری رفتار کن که مایلی با تو رفتار شود" (جیانگ، ۲۰۱۰) ثانیاً، قضاوت ها و تصمیمات اخلاقی، جهانی است. اگر یک قضاوت، اخلاقی است پس برای همه درست است. سرمایه اجتماعی مانند آزادی برای همه مفید است. نکته دیگر جهانی بودن سرمایه اجتماعی این است که باید بی طرف باشیم (سینگر، ۱۹۹۳). سرمایه اجتماعی تابع این قاعده طلایی است که "به دیگران بده حتی اگر جبران آن، قابل پیش بینی نیست، یا حتی بده بدون انتظار جبران". دادن شامل همه چیز است: پول، وقت، توجه یا هر نوع کمک (جیانگ، ۲۰۱۰). لذا در اخلاق اسلامی آن چه فدا می شود علاوه بر همه این ها جان خود فرد است. پس اوج سرمایه اجتماعی ایثار و شهادت است. سوم، امور اخلاقی تجویزی است یعنی خوب است، انجام بده. سرمایه اجتماعی اگر چه می تواند مثبت یا منفی باشد (زیرا سرمایه اجتماعی شبکه اجتماعی منحرفان نیز مطرح است) ولی در مجموع برای اعضای شبکه خوب است یا خوب تلقی می شود. چهارم، امور اخلاقی هنجاری است نه توصیفی و "بایدها" را نشان می دهد. تا جایی که سرمایه اجتماعی مثبت تلقی شود، تابع این قاعده اخلاقی است. لذا سرمایه اجتماعی حاوی مفهوم اخلاقی است زیرا فی نفسه اجتماعی است، ارتباطی است، از مردم و برای مردم است. سرمایه اجتماعی توسط یک فرد به وجود نمی آید. وقتی مردم به سرمایه اجتماعی ارزش بنهند و ایجاد آن را از نظر اخلاقی مهم بشمارند، سرمایه اجتماعی رونق خواهد یافت (جیانگ، ۲۰۱۰).

مدل مفهومی سرمایه اجتماعی

در این مقاله با الهام از تعاریف فوق، سرمایه اجتماعی را "شبکه های اجتماعی و هنجارهای حاکم (دستور های اخلاقی) بر روابط و پیوندهای اجتماعی بین اعضا که به مولد بودن، نفع یا خیر دیگران، نفع عمومی و یا نفع مشترک و متقابل اعضای شبکه ها می انجامد" تعریف می کنیم. از میان ابعاد سرمایه اجتماعی بعد ساختاری (کلمن، ۱۹۸۸؛ فیلد، ۱۳۸۶؛ پاکستون، ۱۹۹۹)،

بعدارتباطی (فیلد، ۱۳۸۶؛ پاکستون، ۱۹۹۹) و بعد هنجاری (پوتنام، ۲۰۰۰) را مورد توجه قرار می دهیم. لذا مؤلفه های نوع شبکه، نوع پیوند (عینی - ذهنی)، نوع رابطه (یکسویه - دوسویه - جمعی)، جهت رابطه (مثبت - منفی)، نوع سرمایه (اقتصادی - اجتماعی - عاطفی - فکری و معنوی) و نوع پیامد (دنیوی - اخروی) در هر رابطه اجتماعی به عنوان مقوله های اصلی سرمایه اجتماعی در تحلیل محتوای احادیث رضوی (ع) مورد بررسی قرار خواهد گرفت. تعاریف عملیاتی این مفاهیم در بحث روش بیان خواهد شد.

روش تحقیق

این تحقیق با روش تحلیل محتوای کیفی، توصیفی و استنباطی انجام شده است. ملاک کیفی بودن تحقیق، توجه به محتوای پنهان مفهوم سرمایه اجتماعی در احادیث است. علاوه بر آن، داده ها براساس استنباط از محتوای حدیث و نه شمارش واحد معنایی، بدست آمده اند. لذا داده ها به منظور شناخت مفهوم آنها از معنای مشتق شده، تقلیل داده شده اند. بنابراین، متن برای تفسیر محقق (مانند هرکس دیگر) باز بوده است و معنای چندگانه دارد که به متن وابسته است. به عبارت دیگر، هر محقق براساس پرسش های اساسی خود می تواند به معنای حدیث حساسیت نظری داشته باشد و نتایج مخصوص به خود را بگیرد. در این تحقیق حساسیت نظری محقق، مفهوم سرمایه اجتماعی با تعاریف مشخص و نیز پرسش های اساسی مشخص، بوده است. مجموع احادیث رضوی (ع) که جامعه آماری تحقیق را نشان می دهد، بالغ بر ۳۵۶ حدیث^۱ است که ۵۷ حدیث دارای مفهوم سرمایه اجتماعی بوده و انتخاب شده است. اعتبار^۲ تحقیق به صورت نظری و صورتی بررسی شده است به طوری که نتایج با نظریات سازگاری دارد و قابل تأیید است و پایائی^۳ تحقیق با تکرار کد گذاری با توجه به تعاریف روشن توسط محقق و همکارش، بررسی شده است، به طوری که با فواصل زمانی مختلف کد گذاری خود را تکرار و با یکدیگر مقایسه نمودند و نهایتاً به وحدت نظر وثبات لازم دست یافتند.

مراحل انجام تحقیق به شرح زیر است:

۱. مدل مفهومی سرمایه اجتماعی با استفاده از تعاریف و نظریه های مختلف تعیین شد.
۲. احادیث رضوی (ع) از منبع اینترنتی احادیث شیعه بررسی شد. احادیثی انتخاب شده

۱. اگرچه مشهور است که واژه حدیث فقط برای نقل قول از پیامبر اکرم (ص) کاربرد دارد ولی در سایت احادیث شیعه منقولات از همه ائمه (ع) آمده که از آن پیروی شده است.

که مفهوم سرمایه اجتماعی در نگاه کلی در آن موجود بوده است. ملاک اولیه اجتماعی بودن رابطه، این بوده که نتیجه رابطه، تأثیرکنش به طور یک سویه یا دو سویه یا جمعی بین دو یا چند نفر را نشان دهد^۱. لذا امور اخلاقی فردی مانند سخت کوشی، ایمان به خدا، رعایت سلامتی بدن و غیره از قلمرو بررسی خارج شده است^۲.

۳. مقوله های اصلی سرمایه اجتماعی تعریف عملیاتی شد که در زیر بیان می شود.
۴. واحد تحلیل یک حدیث رضوی (ع) است که شامل یک یا چند جمله است. لذا دریک حدیث ممکن است چند مضمون سرمایه اجتماعی وجود داشته باشد که انتخاب شده است. همان طور که گفته شد، فقط جملاتی انتخاب شده است که معنای اجتماعی دارد. یعنی فکر، احساس یا عملی که از لحاظ هدف یا نتیجه به دیگران مربوط است.
۵. پرسش نامه ای تهیه شد که کد های مربوط به گزینه های هر مقوله از مفهوم سرمایه اجتماعی را دارا بود.

۶. کدگذاری احادیث با استفاده از پرسش نامه معکوس، توسط محقق انجام شد. برای رعایت عینی نگری کدگذاری چندین بار به فواصل زمانی مختلف تجدید شد تا نتایج یکسان حاصل شد. به بیان دیگر، محقق بطور استقرایی داده ها را براساس تعاریف خود مکرراً بازبینی نمود.
۷. بعد از کدگذاری، کدها برای تحلیل دقیق تر و سرعت کار وارد نرم افزار SPSS شد. البته این به معنی کمی بودن روش تحلیل محتوا نیست زیرا از آزمون های آماری استفاده نشده است و فقط داده ها با سرعت و دقت بیشتر طبقه بندی شده است.
۸. نتایج، توصیف و تحلیل شد؛ گزارش نتایج در پی خواهد آمد.

تعاریف مفاهیم (مقوله ها) بعد ساختاری

۱. نوع شبکه: منظور این است که رابطه بین چه کسانی برقرار است؟ آنها چه نسبتی باهم دارند؟ شامل: ۱- خانواده، ۲- خویشان، ۳- دوستان، ۴- همسایه، ۵- گروه های مختلف سنی، جنسی، قومی و غیره ۶- هم کیش (مسلمان مؤمن)، ۷- هم نوع (مردم، انسان)، ۸- نامشخص (این کد با کد هم نوع تلفیق شد).

۱. البته می توان گفت که همه امور اخلاقی به یک معنا اجتماعی اند زیرا یا از لحاظ هدف یا کنش یا نتیجه، به دیگران مربوط است. لیکن منظور ما از اجتماعی بودن یک فکر، احساس یا عمل (موضوعات مورد بررسی در جامعه شناسی به تعبیر دورکیم) این است که کنشگر دیگران را مد نظر دارد و کنش وی روی آنان تأثیر مثبت یا منفی دارد.
۲. جالب این که احادیث بسیاری به امور پزشکی مربوط است که توصیه شده شخص برای سلامت خود آنها را رعایت کند (طب الرضا-ع).

۲. نوع پیوند: منظور این است که پیوند در چه نوع فضایی مطرح است؟

۱- فضای عینی که نشان دهنده روابط محسوس مانند رفتارها و روابط شکل گرفته در فضای اجتماعی است مانند معاشرت با همسایه. در این نوع پیوند محتوای مبادله شده قابل مشاهده است مثل امانت، همکاری، ادای دین و خوشرویی.

۲- فضای ذهنی که شامل احساسات و نگرش‌ها مانند اعتماد و غیره است. محتوای پیوند غیر قابل مشاهده است مثل حسن نیت، محبت و غیره

بعد ارتباطی

۳. نوع رابطه: منظور این است که آیا در حدیث قابل استنباط است که یک طرف نسبت به طرف دیگر کاری انجام می‌دهد یا احساسی دارد (یک سویه) و ماهیت عمل مستلزم یک نفر است. مثل محبت به دیگری.

یا رابطه دوجانبه است و هر دو نسبت به هم کاری انجام می‌دهند یا احساسی دارند و ماهیت عمل مستلزم دو نفر است، مثل امانت داری.

یا این که کار صفت جمعی و همگانی است و افراد مختلف با هم رابطه دارند، مثل همکاری.

۱- رابطه یک سویه ۲- رابطه دو سویه ۳- رابطه جمعی ۴- نامشخص

۴. پیامد رابطه: آیا برای انجام کار یا صفت مورد نظر پیامدی در این دنیا یا آخرت مشخص شده است؟

۱- پیامد دنیوی ۲- پیامد اخروی ۳- نامشخص

۵. جهت رابطه: آیا انجام کار یا صفت مورد نظر توصیه شده است مثل صداقت (مثبت) یا منع و نکوهش شده است مثل دروغ (منفی).

۱- جهت مثبت ۲- جهت منفی

بعد هنجاری

این بعد نشان دهنده انواع سرمایه اجتماعی است که به دو صورت مثبت (انجام کار یا داشتن صفت مورد نظر سرمایه اجتماعی مثبت است) و منفی (عدم انجام کار یا نداشتن صفت مورد نظر سرمایه اجتماعی مثبت است) است. به جهت تنوع زیاد این گونه کارها یا صفات و فراوانی یا تکرار اندک آنها، کد گذاری انجام نشده است. ضمناً این موارد هدف اصلی تحلیل سرمایه اجتماعی را بیان می‌کنند.

- انواع سرمایه اجتماعی:** فایده، نتیجه یا نفع حاصل شده از رابطه بین افراد دارای چه نوع ماهیتی است؟ آیا نفع، مثبت است مثل امانتداری که باعث افزایش یا حفظ مال است. یا نفع، منفی است مثل کاهش هزینه، کاهش رنج.
۱. سرمایه اقتصادی مثبت (مثل سود)
  ۲. سرمایه اقتصادی منفی (مثل زیان)
  ۳. سرمایه اجتماعی مثبت (مثل اعتماد)
  ۴. سرمایه اجتماعی منفی (مثل دروغ نگفتن، کاهش آزار مردم)
  ۵. سرمایه عاطفی مثبت (مثل نشاط، آرامش روانی)
  ۶. سرمایه عاطفی منفی (مثل کاهش آزار روانی)
  ۷. سرمایه فکری یا معنوی مثبت (مثل قدرشناسی خود)
  ۸. سرمایه فکری یا معنوی منفی (مثل آگاهی به عیوب، ارزش زیاد نزد خدا)

یافته های تحقیق

اکنون نتایج با توجه به پرسش های اساسی تحقیق بیان می شود:

۱- انواع شبکه های سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟

انواع شبکه

جدول شماره یک نشان می دهد که مهم ترین شبکه های سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) به ترتیب عبارتند از هم نوعان که در ۳۵/۱ درصد احادیث اشاره شده است. پس از آن شبکه خانواده و هم کیشان است که هر یک ۱۹/۳ درصد احادیث را به خود اختصاص داده است. پس از آن شبکه نامشخص است که می توان آن را با هم نوعان ترکیب نمود و ۱۵/۸ درصد احادیث را به خود اختصاص داده است. شبکه گروه های اجتماعی از اهمیت کمتری در حدود ۵/۳ درصد برخوردار است. سایر شبکه ها یعنی دوستان و خویشان و نیز شبکه های ترکیبی کم ترین اهمیت را هر یک در حد ۱/۸ درصد دارند. ضمناً به شبکه همسایه در احادیث مورد بررسی اشاره نشده است. نتیجه این که شبکه های کلان در احادیث رضوی بالاترین درجه اهمیت (حدود ۵۰ درصد) را به عنوان مخاطب احادیث رضوی(ع) دارند که می توان به دیدگاه عام گرایانه در سرمایه اجتماعی اسلامی تفسیر نمود.

۲- انواع پیوندهای اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟

انواع پیوند اجتماعی

جدول شماره دو نشان می دهد که در $98/2$ درصد احادیث نوع پیوند اجتماعی مشخص است که از این رقم $58/0$ درصد پیوندها عینی است؛ یعنی به فضای عینی رفتاری و قابل مشاهده مربوط است. درحالی که $41/1$ درصد احادیث پیوندهای ذهنی را نشان می دهند که به جنبه های احساسی و درونی کنشگران مربوط است. نتیجه این که سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) بیشتر ساختار عینی دارد تا ذهنی.

۳- انواع رابطه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟

انواع رابطه اجتماعی

جدول شماره سه نشان می دهد که حدود دو سوم ($66/7$ درصد) احادیث به رابطه یکسویه در سرمایه اجتماعی اشاره کرده است درحالی که $22/8$ درصد احادیث به رابطه دوسویه یا متقابل و $10/5$ درصد به رابطه جمعی اشاره نمود است. روابط متقابل معمولاً با انتظار متقابل و جبران به طور هم زمان یا ناهم زمان اشاره دارند. لذا نتیجه این است که سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) بیشتر بدون انتظار جبران مورد نظر قرار دارد تا دوسویه و قابل جبران؛ لذا ایثار و شهادت از جمله سرمایه های اجتماعی است که یکسویه و بدون انتظار جبران در این دنیا صورت می گیرد.

جهت رابطه

جدول شماره چهار نشان می دهد که در $70/2$ درصد احادیث جهت رابطه مثبت است یعنی کنش، توصیه شده است و فقط در $28/1$ درصد منفی است یعنی کنش، منع یا نکوهش شده است.

۳- پیامد های مثبت و منفی و نیز دنیوی و اخروی رابطه اجتماعی در احادیث رضوی(ع) کدام است؟

پیامد رابطه - پاداش

جدول شماره پنج نشان می دهد که در $47/4$ درصد احادیث رضوی(ع) نوعی پاداش برای رابطه اجتماعی با دیگران پیش بینی شده است که از این رقم بیش از نیمی ($51/9$ درصد)

پاداش دنیوی و ۴۰/۷ درصد پاداش اخروی و ۷/۴ درصد هر دو نوع پاداش مد نظر قرار گرفته است. نتیجه این که احادیث نشان می دهد سرمایه اجتماعی بیشتر فایده دنیوی دارد، اگرچه فایده اخروی آن نیز قابل توجه است.

انواع پیامد مثبت سرمایه اجتماعی

جدول شماره شش نشان می دهد که در ۴۷/۴ درصد احادیث نوعی پاداش دنیوی و اخروی برای رابطه اجتماعی با دیگران پیش بینی شده است که شامل ۲۷ نوع پاداش است. خیر دنیا و آخرت و نیز دوام نعمت بالاترین درصد اهمیت را دارا است، زیرا دوبار تکرار شده است، درحالی که به بقیه پاداش ها فقط یکبار اشاره شده است. نتیجه این که پاداش های دنیوی و اخروی سرمایه اجتماعی از تنوع بالا برخوردار است.

پیامد رابطه - مجازات

جدول شماره هفت نشان می دهد که در ۱۴ درصد احادیث برای رابطه منفی در سرمایه اجتماعی مجازات پیش بینی شده است که ۶۲/۵ درصد مجازات دنیوی و ۳۷/۵ درصد مجازات اخروی است. نتیجه این که احادیث نشان می دهد که بیشترین مجازات یا پیامد منفی برای عدم توجه به سرمایه اجتماعی، از نوع مجازات دنیوی است.

انواع پیامد منفی سرمایه اجتماعی

جدول شماره هشت نشان می دهد که در ۱۴ درصد احادیث برای عدم توجه به سرمایه اجتماعی پیامد منفی دنیوی یا اخروی (معنوی) مشخص شده است که شامل ۱۴ مورد نیز می شود. اغلب این پیامدها دنیوی است و به زندگی فردی و اجتماعی مربوط است. بالاترین درجه تنوع در این احادیث مشاهده می شود زیرا بدون تکرار بسامد می باشد.

۵- انواع سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی (ع) کدام است؟

انواع سرمایه اجتماعی

سرمایه اجتماعی، انواع مختلفی دارد که برحسب ماهیت داشتن نفع (سرمایه مثبت) یا جلوگیری ضرر (سرمایه منفی) آن طبقه بندی شده است. این منافع معمولاً غیر از پیامدهای سرمایه اجتماعی است زیرا منظور از پیامدها آثاری است که در حدیث به آن اشاره شده است،

لیکن سرمایه طبق تعاریف محقق از سرمایه اجتماعی و مدل نظری وی مشخص می شود. اگرچه ممکن است گاهی هم پوشانی نیز داشته باشد.

جدول شماره نه نشان می دهد مهم ترین نوع سرمایه در احادیث رضوی (ع) از نوع سرمایه اجتماعی مثبت است یعنی کنش هایی نسبت به دیگران که به دلیل داشتن نفع برای دیگران، انجام شدن آنها توصیه شده است. این نوع سرمایه ۴۱/۶ درصد کل فراوانی انواع سرمایه اشاره شده (۶۰ نوع سرمایه) در احادیث را شامل می شود. پس از آن سرمایه اجتماعی منفی است (جلوگیری از ضرر به دیگران) که ۱۵ درصد است. سپس سرمایه اقتصادی مثبت است که ۱۳/۳ درصد را تشکیل می دهد. سرمایه ترکیبی اجتماعی مثبت و عاطفی مثبت با ۸/۲ درصد در درجه بعدی اهمیت است. سرمایه معنوی مثبت با ۵ درصد در درجه بعدی قرار دارد. سرمایه ترکیبی اجتماعی مثبت و اجتماعی منفی با ۳/۳ درصد در درجه بعدی است. بقیه، با فراوانی یکسان هر یک ۱/۷ درصد کل سرمایه ها را تشکیل داده اند. نتیجه این که بالغ بر ۶۸ درصد محتوای انواع سرمایه قابل استنباط در احادیث رضوی (ع) را سرمایه اجتماعی به طور اخص تشکیل داده است. ضمن این که ۱۶/۶ درصد سرمایه ها به طور ترکیبی هستند یعنی این که کنش های اجتماعی تراکم سرمایه اجتماعی ایجاد می کنند.

فهرست انواع سرمایه

در این قسمت به بعد هنجاری مفهوم سرمایه اجتماعی پرداخته می شود که بیان کننده الگوهای کنش، احساس یا فکر توصیه شده یا منع شده در احادیث رضوی (ع) است و چنین استنباط شده که معنای آنها دربرگیرنده نفع دیگران، نفع متقابل یا نفع جمعی است. لذا برحسب ماهیت نفع طبقه بندی و به شرح جداول ۱۰ و ۱۱ ارائه می شود. توضیح این که واحد فراوانی در جداول مزبور بیان کننده تعداد حدیث است. ضمناً هر حدیث ممکن است حاوی یک یا چند مفهوم سرمایه اجتماعی باشد که در ستون عنوان سرمایه نشان داده شده است.^۱

سرمایه اقتصادی مثبت

در این نوع سرمایه که ۱۴ درصد احادیث به آن اشاره داشته است، مفهوم وسعت هزینه یا وسعت زندگی خانواده با ۵/۳ درصد احادیث بیشترین اهمیت را دارد. بقیه مفاهیم دارای فراوانی یکسان (۱/۸ درصد) می باشند.

۱. درصد احادیث برحسب نوع سرمایه در این دو جدول ممکن است با جدول ۹ متفاوت باشد زیرا درصد نامشخص در این دو جدول شامل بقیه انواع سرمایه می باشد. لذا درصد احادیث در هر نوع سرمایه به طور جداگانه و نه بر مبنای کل احادیث انواع سرمایه، محاسبه شده است.

سرمایه اقتصادی منفی

در این نوع سرمایه که ۳/۵ درصد احادیث به آن اشاره داشته است، فقط به دو مفهوم منع دزدی و نداشتن بخل^۱ اشاره شده است.

سرمایه عاطفی مثبت

حدود ۹ درصد احادیث به این نوع سرمایه اشاره داشته است. تنوع این نوع سرمایه بسیار زیاد است زیرا اغلب موضوعات فقط یک فراوانی دارد (جدول ۱۰).

سرمایه عاطفی منفی

حدود ۷ درصد احادیث به این نوع سرمایه اشاره داشته است (جدول ۱۰).

فکری- معنوی مثبت

حدود ۵ درصد احادیث به این نوع سرمایه اشاره داشته است (جدول ۱۰).

فکری- معنوی منفی

حدود ۲ درصد احادیث به این نوع سرمایه اشاره داشته است (جدول ۱۰).

سرمایه اجتماعی مثبت

این نوع سرمایه بیشترین اهمیت را در احادیث رضوی (ع) دارد به طوری که حدود ۵۴ درصد احادیث فقط به این نوع سرمایه اشاره داشته است. تنوع این نوع سرمایه بسیار زیاد است زیرا اغلب موضوعات فقط یک فراوانی دارد (جدول ۱۱).

سرمایه اجتماعی منفی

حدود ۲۳ درصد احادیث به این نوع سرمایه اشاره داشته است. تنوع این نوع سرمایه بسیار زیاد است زیرا اغلب موضوعات فقط یک فراوانی دارد (جدول ۱۱).

رابطه شبکه اجتماعی با سایر مقوله های سرمایه اجتماعی

۱- انواع پیوندهای اجتماعی، رابطه اجتماعی و سرمایه اجتماعی در شبکه های اجتماعی مختلف کدام است؟

رابطه نوع شبکه با نوع پیوند

جدول شماره دوازده رابطه نوع شبکه و نوع پیوند را نشان می دهد. مهم ترین نوع پیوند عینی در شبکه خویشان است در حالی که مهم ترین نوع پیوند ذهنی در شبکه دوستان است. هم

۱. به معنای امتناع از رساندن نفع مادی به دیگران گرفته شده است.

چنین نوع پیوند عینی در شبکه های هم کیش، گروه ها، هم نوع، خویشان و خانواده بیشتر از نوع پیوند ذهنی است.

رابطه نوع شبکه با نوع رابطه

جدول شماره سیزده رابطه نوع شبکه و نوع رابطه را نشان می دهد. مهم ترین نوع رابطه یک سویه در شبکه خویشان است درحالی که مهم ترین نوع رابطه دوسویه در شبکه دوستان و مهم ترین نوع رابطه جمعی در شبکه ترکیبی دوستان و هم کیشان است. هم چنین نوع رابطه یک سویه در شبکه های خانواده، هم کیش، گروه ها و هم نوع بیشتر از دو نوع دیگر رابطه است. در شبکه نامشخص (که معادل هم نوع تفسیر می شود) رابطه جمعی و یک سویه برابر و درعین حال بیشتر از دوسویه است. از طرفی در شبکه های ترکیبی دوستان و هم کیشان، رابطه کلاً دوسویه است.

رابطه نوع شبکه با جهت رابطه

جدول چهارده نشان می دهد که در همه شبکه ها رابطه مثبت بیشتر از رابطه منفی است. مهم ترین رابطه مثبت در شبکه خویشان، دوستان و ترکیبی دوستان و هم کیشان و خانواده است و مهم ترین رابطه منفی در شبکه هم کیشان، نامشخص (که معادل هم نوع تفسیر می شود) است.

رابطه نوع شبکه با نوع سرمایه

جدول پانزده نشان می دهد که مهم ترین سرمایه اقتصادی مثبت در شبکه خانواده، مهم ترین سرمایه اقتصادی منفی در شبکه نامشخص (معادل هم نوع)، مهم ترین سرمایه اجتماعی مثبت در شبکه دوستان، مهم ترین سرمایه اجتماعی منفی در شبکه گروه ها، مهم ترین سرمایه عاطفی مثبت در شبکه هم نوع، مهم ترین سرمایه عاطفی منفی در شبکه هم نوع، مهم ترین سرمایه معنوی منفی در شبکه خانواده است.

نتیجه گیری

در این تحقیق شش پرسش اساسی درباره مقوله های مختلف مفهوم سرمایه اجتماعی مطرح شد که براساس تحلیل محتوای احادیث رضوی (ع) پاسخ داده شد.

در بعد ساختاری، نتایج نشان داد که انواع شبکه اجتماعی خرد، متوسط و کلان در احادیث مورد اشاره قرار گرفته است. این نتیجه با نظر برخی محققان که به مؤلفه های مزبور در سرمایه اجتماعی اشاره نموده اند منطبق است (کلمن، ۱۹۸۸؛ فیلد، ۱۳۸۶؛ قوشال و ناهبیت، ۱۹۹۸) به ویژه، شبکه های کلان در احادیث رضوی بالاترین درجه اهمیت (حدود ۵۰ درصد) را به عنوان مخاطب احادیث رضوی (ع) دارد که می توان به دیدگاه عام گرایانه در سرمایه اجتماعی اسلامی تفسیر نمود. این نتیجه با نظر برخی محققان سازگار است. این محققان سرمایه اجتماعی را در مقابل نفع شخصی قراردادده اند که این خود موجب عام گرایی و احساس وظیفه رفتار غیر شخصی می شود و سرمایه اجتماعی جهانی را برای رفاه حال جهان مفید می سازد (ایلینگ ورث، ۲۰۱۲) نتایج این تحقیق با نظر بیکر (۱۹۹۰) نیز سازگار است که محدوده مفهوم سرمایه اجتماعی را ساختار شبکه اجتماعی تعریف می کند. نتایج نشان داد که سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی (ع) بیشتر ساختار عینی دارد تا ذهنی و این با نظر پاکستون که بر پیوند عینی و ذهنی در سرمایه اجتماعی اشاره دارد منطبق است (پاکستون، ۱۹۹۹).

نتایج فوق با تحقیقات پیشین سازگاری دارد زیرا در سطح فردی باعث کاهش مشکلاتی مانند عدم کیفیت زندگی افراد (قاسمی زاد و دیگران، ۱۳۸۹) و افزایش اضطراب (سانگ، ۲۰۱۰) خواهد شد.

هم چنین در سطح محلی باعث پیوندهای اجتماعی، مشارکت اجتماعی و حس تعلق مکانی (ارتباط با همسایگان) (ویت و داند، ۲۰۱۲) شده و در سطح کلان نیز باعث افزایش بشردوستی و عمل خیرخواهانه (فریس و براون، ۲۰۰۷) می شود.

در بعد ارتباطی، نتایج نشان داد که سرمایه اجتماعی در احادیث رضوی (ع) بیشتر بدون انتظار جبران، مورد نظر قرار دارد تا دوسویه و قابل جبران. هم چنین کنش جمعی در احادیث مورد اشاره قرار گرفته است. سرمایه اجتماعی درجات مختلفی دارد که اوج آن ایثار و شهادت است. این نتیجه با نظر محققانی سازگار است که بر عمل داوطلبانه بدون انتظار جبران تأکید نموده و نشان داده اند که مذهبی بودن باعث شرکت بیشتر در همه انواع گروه های داوطلبانه می شود و اهمیت خدا و مذهب عامل مهمی در شرکت بیشتر در این گروه ها است (جیانگ، ۲۰۱۰؛ یونگ، ۲۰۰۴) هم چنین با نظر آکرمان^۵ (۲۰۰۳: ۲۱۶) سازگار است که

1. P. Illingworth
2. L. Song
3. J. Ferris & E. Brown
4. A. Yeung
5. R. Ackerman

ثابت نموده تعاملات مذهبی بطور مستقیم یا غیر مستقیم باعث مشارکت عمومی و سهیم شدن در عمل جمعی برای اهداف متعالی یا "دیگران" می شود، به طوری که فرد یکتاپرست به خود هویت جمعی می دهد.

هم چنین، نتایج نشان داد که در بیش از دوسوم احادیث جهت رابطه مثبت است یعنی کنش، توصیه شده است و فقط در کمتر از یک سوم منفی است یعنی کنش، منع یا نکوهش شده است. این نتیجه با نظر محققانی سازگار است که معتقدند علیرغم امکان سرمایه اجتماعی منحرفان، در مجموع برای اعضای شبکه خوب است یا خوب تلقی می شود (جیانگ، ۲۰۱۰) تأکید بر بعد ارتباطی با نظر هال منطبق است که سرمایه اجتماعی را به ارتباط اجتماعی منظم که منجر به همکاری و اعتماد متقابل می شود، تعریف کرده است (هال، ۲۰۰۲).

در بعد هنجاری، احادیث نشان می دهند که سرمایه اجتماعی بیشتر فایده دنیوی دارد، اگرچه فایده اخروی آن نیز قابل توجه است. احادیث نشان می دهند پاداش های دنیوی و اخروی سرمایه اجتماعی از تنوع بالا بر خوردار است و تقریباً در نیمی از احادیث نوعی پاداش دنیوی و اخروی برای رابطه اجتماعی با دیگران پیش بینی شده است. احادیث نشان می دهد که بیشترین مجازات یا پیامد منفی برای عدم توجه به سرمایه اجتماعی، از نوع مجازات دنیوی است و به زندگی فردی و اجتماعی مربوط است. این نتایج با نظر برخی محققان که به انگیزه های دیگر خواهی افراد مذهبی اشاره می کنند منطبق است؛ پیروان مذاهب باور دارند که به وسیله نیروی الهی هدایت می شوند لذا انگیزه فداکاری های مهم در آنان ایجاد می شود (والد، ۲۰۰۳). سرمایه اجتماعی افراد مذهبی زیاد است و برخی مذاهب با تأکید بر هم نوایی و هم بستگی به جای فردگرایی و نفع شخصی، باعث رشد سرمایه اجتماعی می شوند (جیانگ، ۲۰۱۰).

هم چنین در بعد هنجاری، مهم ترین نوع سرمایه در احادیث رضوی (ع) از نوع سرمایه اجتماعی مثبت است، یعنی کنش هایی که به دلیل داشتن نفع برای دیگران، انجام شدن آنها توصیه شده است. این نوع سرمایه ۴۱/۶ درصد کل فراوانی انواع سرمایه اشاره شده (۶۰ نوع سرمایه) در احادیث را شامل می شود. این نتایج با نظر برخی محققان سازگار است که وقتی مردم به سرمایه اجتماعی ارزش بنهند و ایجاد آن را از نظر اخلاقی مهم بشمارند، سرمایه اجتماعی رونق خواهد یافت (جیانگ، ۲۰۱۰).

در زمینه ارتباط شبکه اجتماعی با سایر مؤلفه های سرمایه اجتماعی، نتایج نشان می دهد که نوع پیوند عینی در شبکه های هم کیش، گروه ها، هم نوعان، خویشان و خانواده بیشتر

از نوع پیوند ذهنی است. هم چنین، مهم ترین نوع رابطه یک سویه در شبکه خویشان است درحالی که مهم ترین نوع رابطه دوسویه در شبکه دوستان و مهم ترین نوع رابطه جمعی در شبکه ترکیبی دوستان و هم کیشان است و این نشان می دهد که در همه شبکه ها رابطه مثبت بیشتر از رابطه منفی است.

بالاخره، نتایج نشان می دهد که مهم ترین سرمایه اقتصادی مثبت در شبکه خانواده، مهم ترین سرمایه اقتصادی منفی در شبکه نامشخص (معادل هم نوع)، مهم ترین سرمایه اجتماعی مثبت در شبکه دوستان، مهم ترین سرمایه اجتماعی منفی در شبکه گروه ها، مهم ترین سرمایه عاطفی مثبت در شبکه هم نوع، مهم ترین سرمایه عاطفی منفی در شبکه هم نوع، مهم ترین سرمایه معنوی منفی در شبکه خانواده است. لذا می توان گفت سرمایه اقتصادی در سطح هم نوعان به صورت جلوگیری از زیان دیگران است ولی در سطح خرد به صورت فراهم نمودن هزینه زندگی خانواده است. هم چنین سرمایه عاطفی به سلامت روانی جامعه کمک می کند. این نتایج با نظر برخی محققان سازگار است که سرمایه اجتماعی به جای تأکید بر فرد، بر الگوی روابط بین افراد تأکید می کند و از درون این روابط سرچشمه می گیرد، لذا به آسانی می تواند مفهوم اخلاقی به حساب آید (سینگر، ۱۹۹۳) سرمایه اجتماعی جهانی است، برای همه مفید است شامل همه چیز است. سرمایه اجتماعی، هنجاری است نه توصیفی و "بایدها" را نشان می دهد (جیانگ، ۲۰۱۰).

تحقیق نشان داد که مفهوم سرمایه اجتماعی به عنوان یک مفهوم علمی با مفاهیم اخلاقی و دینی کاملاً سازگار است. لذا علم می تواند برای گسترش مفهومی خود از اخلاق و دین کمک بگیرد و به آن نیازمند است. هم چنین نشان داد که علم با واقع گرایی و عینی نگری می تواند زمینه ترویج اخلاق را در عمل و رفتار مردم فراهم سازد که نیاز به ادامه تحقیقات علمی در این زمینه است. مذهب و اخلاق نیز برای دستیابی به اهداف عملی و تأثیر گذاری در جامعه، نیازمند تحقیقات علمی مبتنی بر مشاهده و تجربه است. لذا پیشرفت جامعه انسانی مستلزم همکاری متقابل بین علم و مذهب خواهد بود.

کتابنامه

- چلبی، مسعود (۱۳۷۵)، *جامعه‌شناسی نظم*، تهران: نی.
- فولادی، حفیظ‌الله (۱۳۸۴)، *معرفت و جامعه*، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
- فیلد، جان (۱۳۸۶)، *سرمایه اجتماعی*، مترجمان: غلامرضا غفاری و حسین رضمانی، تهران: کویر.
- پناهی، محمدحسین (۱۳۸۵)، «*ارزش‌های جهاد و شهادت در شعارهای انقلاب اسلامی*»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۲۹، صص ۸۹-۶۵.
- قاسمی زاد، علیرضا، حسین برنجیان تبریزی، محمدرضا عابدی، ام البنین برزیده (۱۳۸۹)، *رهیافتی نو در مدیریت آموزشی*، فصلنامه علمی پژوهشی شماره ۴، صص ۱۲۴-۱۰۷.
- قانع‌راد، سیدمحمد امین (۱۳۸۲)، *ناهمزمانی دانش: روابط علم و نظام‌های اجتماعی-اقتصادی در ایران*، تهران: مرکز تحقیقات سیاست علمی کشور.
- کریمی، زهرا، (بی تا) *نقش سرمایه اجتماعی در گرایش به ایثار*، نوید شاهد، پایگاه اطلاع‌رسانی فرهنگ ایثار و شهادت
- محسنی، منوچهر (۱۳۷۲)، *جامعه‌شناسی علم*، تهران: طهوری.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۲)، *پیرامون انقلاب اسلامی*، تهران: صدرا.
- <http://www.navideshahed.com/fa/index.php?Page=definition&UID=212814>
- تاریخ دریافت ۶/۷/۱۳۹۱
- Baker, W. (1990) Market networks and corporate behavior, *American journal of Sociology*, 96: 589-625.
- Bourdieu, P. (1986) The forms of capital. In J.G. Richardson (Ed.), **Handbook of theory and research for the sociology of education**: 241-258. New York: Greenwood.
- Bourdieu, P. (1993) **Sociology in question**, London, Sage.
- Brown, Eleanor and Ferris, James M (2007) Social Capital and Philanthropy: An Analysis of the Impact of Social Capital on Individual Giving and Volunteering, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 2007 36: 85
- Burt, R.S. (1992) **Structural holes: The social structure of competition**. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Caputo, Richard K. (2009) Religious Capital and Intergenerational Transmission of Volunteering as Correlates of Civic Engagement, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* Volume 38 Number 6 , SAGE Publications.
- Coleman, J.S. (1988) Social capital in the creation of human capital, *American journal of Sociology*, 94: S95-S120
- Coleman, J.S. (1990) *Foundation of social theory*. Cambridge MA: Belknap Press of Harvard University Press.
- Cooper, H. et. al (1999) *The Influence of Social Support and Social Capital on Health, Education Authority*, London.

De Donder Liesbeth, Nico De Witte, (۲۰۱۲) Social Capital and Feelings of Unsafety in Later Life: A Study on the Influence of Social Networks, Place Attachment, and Civic Participation on Perceived Safety in Belgium, *Research on Aging* 34(4) 425-448

Fireman, Bruce and William Gamson (1979) "Utilitarian Logic in the Mobilization Perspective", *The Dynamic of Social Movements*", Cambridge University Press, London.

Francis, Fukuyama (1995) *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*. Free Press,

Hall, P.A. (2002). Great Britain: The role of government and the distribution of social capital. In R. D. Putnam (Eds.), *Democracies in flux: The evolution of social capital in contemporary society* (pp. 21-57). New York: Oxford University Press.

Illingworth, Patricia (2012) *Ethics and social capital for global well-being*, Springer, published online, 12 May 2012, DOI 10.1007/s12232-012-0160-2

Jacobs, J. (1965) **The death and life of great American cities**, London: Penguin Books.

Jeong Hoi Ok (2010) How Do Religions Differ in Their Impact on Individuals' Social Capital? The Case of South Korea, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* Volume 39 Number 1 February 2010, 142-160, *University of Iowa*

Loury, G. C. (1977) A dynamic theory of racial income differences, In P. A. Wallace & A.M. Lamonde (Eds.), *Women minorities and employment discrimination*: 153-186. Lexington, MA: Lexington Books

Loury, G. C. (1987) Why should we care about group inequality? *Social Philosophy & Policy*, 5: 249-271.

Nahapiet Janine; Ghoshal Sumantra (1998) Social Capital, Intellectual Capital, and the Organizational Advantage, *The Academy of Management Review*, Vol. 23 No. 2., pp.242-266.

Paul Lichterman (2012) Religion in Public Action: From Actors to Settings, *Sociological Theory, American Sociological Association* 2012, 30(1) 15-36

Paxton, Pamela. (1999). "Is Social Capital Declining in the United States? A Multiple Indicator

Payton, R. L. (1988). *Philanthropy: Voluntary action for the public good*. New York: Macmillan.

Putnam, R. (2000). *Bowling alone: The collapse and revival of American community*, New York: Simon Schuster.

Putnam, R.D. (1993) The prosperous community: Social capital and public life. *American prospect*, 13: 35-42

Putnam, R.D. (1995) Bowling alone: America's declining social capital. *Journal of Democracy*, 6: 65-78

Putnam, Robert D. and Chaeyoon Lima (2010) Religion, Social Networks, and Life Satisfaction, *American Sociological Review* 75(6) 914-933

Rose-Ackerman, S. (1996) Altruism, nonprofits, and economic theory, *Journal of Economic Literature*, 14, 701-728

- Singer P (1993) Practical ethics. Cambridge University Press, New York
- Song, Lijun (2010) Social Capital and Psychological Distress, Journal of Health and Social Behavior, 52(4) 478-92
- Wald, K. D. (2003). *Religion and politics in the United States*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Weber, Max (1927) General Economic History, Translated by Frank H. Knight, Greenberg
- Wuthnow, R. (1996). *Poor Richard's principle: Recovering the American dream through the moral dimension of work, business, and money*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Wuthnow, R., Hodgkinson, V. A., & Associates. (1990). *Faith and philanthropy in America: Exploring the role of religion in America's voluntary sector*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Yeung, Anne Birgitta (2004) an Intricate Triangle-- Religiosity, Volunteering, and Social Capital: The European Perspective, the Case of Finland, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly* 2004 33: 401

پیوست ها

جدول ۱- انواع شبکه سرمایه اجتماعی		
درصد به ترتیب	فراوانی (حدیث)	انواع شبکه
35.1	20	هم نوع-6
19.3	11	خانواده-1
19.3	11	هم کیش-5
15.8	9	نامشخص-7
5.3	3	گروهها-4
1.8	1	خویشان-2
1.8	1	دوستان-3
1.8	1	۳ و ۵
100	57	جمع

جدول ۲- انواع پیوند اجتماعی			
نوع پیوند	فراوانی (حدیث)	درصد	درصد معتبر
عینی	33	57.9	58.9
ذهنی	23	40.4	41.1
جمع	56	98.2	100.0
نامشخص	1	1.8	
جمع	57	100.0	

جدول ۳- نوع رابطه		
نوع رابطه	فراوانی (حدیث)	درصد
یکسویه	38	66.7
دوسویه	13	22.8
جمعی	6	10.5
جمع	57	100.0

فصلنامه علمی- پژوهشی

۱۴۰

دوره ششم
شماره ۳
پاییز ۱۳۹۲

جدول ۴- جهت رابطه			
درصد معتبر	درصد	فراوانی (حدیث)	
70.2	70.2	40	۱- مثبت
28.1	28.1	16	۲- منفی
1.8	1.8	1	۱ و ۲
100	100	57	جمع

جدول ۵- پیامد رابطه- پاداش			
درصد معتبر	درصد	فراوانی (حدیث)	نوع پیامد
51.9	24.6	14	۱- دنیوی
40.7	19.3	11	۲- اخروی
7.4	3.5	2	۱ و ۲
100	47.4	27	جمع
	52.6	30	نامشخص
	100	57	جمع

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۶- انواع پیامد مثبت سرمایه اجتماعی		
درصد	فراوانی (حدیث)	انواع پیامد مثبت (دنیوی و اخروی)
100	57	جمع
52.6	30	نامشخص
3.5	2	خیر دنیا-خیر آخرت
3.5	2	دوام نعمت
1.8	1	ارزش زیاد نزد خدا دارد
1.8	1	آرزوی مرگش رانکنند
1.8	1	افزایش عمر
1.8	1	آمرزش
1.8	1	اندوخته اخروی است
1.8	1	بهترین صدقه است
1.8	1	بهترین لذت دنیا است
1.8	1	پیروزی
1.8	1	تشکر از خداست
1.8	1	ثواب-عدم عذاب اخروی
1.8	1	جلب رضای خدا
1.8	1	دراخت خانۀ ای بهشتی دارد
1.8	1	در امان خدا بودن
1.8	1	در حکم خویشاوندی است
1.8	1	رضایت خدا
1.8	1	عبادت خداست
1.8	1	کرامت اخروی نزد خدا
1.8	1	گره اوروز قیامت گشوده شود
1.8	1	مایه خوشحالی -نگهدار ناموس و مال است
1.8	1	مجاهدت در راه خدا
1.8	1	معادل پرهیزکاری است
1.8	1	نشانه خرداست
1.8	1	نصف خرد است

مجازات	فراوانی (حدیث)	درصد	درصد معتبر درصد
دنیوی	5	8.8	62.5
اخروی	3	5.3	37.5
جمع	8	14	100
نامشخص	49	86	
	57	100	

پیامد منفی	فراوانی (حدیث)	درصد
نامشخص	49	86
باعث خشم خدا	1	1.8
پیش آمد بد	1	1.8
تباهی مال- آدمکشی- حسد به یکدیگر- ترک تجارت- کسب ثروت	1	1.8
در صورت ترک، موجب سلطه اشرار می شود	1	1.8
در صورت ترک، موجب قطع ولایت می شود	1	1.8
دوری از اهل بیت	1	1.8
ضرر به دین او وارد می شود و مثل حمله گرگ به گله بی چوپان است	1	1.8
عدم اسایش- عدم لذت- عدم مروت است	1	1.8
جمع	57	100

جدول ۹- انواع سرمایه اجتماعی		
درصد	فراوانی (حدیث)	سرمایه
14	8	۱- اقتصادی-مثبت
1.8	1	۲- اقتصادی-منفی
43.9	25	۳- اجتماعی-مثبت
15.8	9	۴- اجتماعی-منفی
1.8	1	۵- عاطفی-مثبت
3.5	2	۶- عاطفی-منفی
1.8	1	۷- معنوی-منفی
1.8	1	1 و 2
1.8	1	2 و 4
3.5	2	3 و 4
8.8	5	3 و 5
1.8	1	3 و 7
100	57	جمع

فصلنامه علمی-پژوهشی

۱۴۴

دوره ششم
شماره ۳
پاییز ۱۳۹۲

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول ۱۰- فهرست انواع مفهوم سرمایه در احادیث رضوی (ع) (واحد فراوانی = تعداد حدیث)

اقتصادی مثبت	فراوانی	درصد	اقتصادی منفی	فراوانی	درصد	عاطفی مثبت	فراوانی	درصد
نامشخص	49	86	نامشخص	55	96.5	نامشخص	52	91.2
ادای دین	1	1.8	عدم دزدی	1	1.8	بردباری	1	1.8
جستجوی روزی بیشتر برای خانواده	1	1.8	نداشتن بخل	1	1.8	شادکردن مردم	1	1.8
خریدن مردم ازاد(کنایه از بخشش مال به مردم است)	1	1.8	جمع	57	100	شکیبیلی درسختی	2	3.5
دادن ربا(بین پدر و فرزند یا شوهر و همسر)	1	1.8	عاطفی منفی	فراوانی	درصد	یاددادن صدقه به کودک	1	1.8
سخاوت	1	1.8	نامشخص	53	93	جمع	57	100
وسعت در زندگی خانواده	2	3.5	خارج نشدن از حق هنگام غضب	1	1.8	فکری-معنوی مثبت	فراوانی	درصد
وسعت در هزینه خانواده	1	1.8	خشمگین نشدن	1	1.8	نامشخص	54	94.7
جمع	57	100	عدم اذیت زبانی	1	1.8	تشکر از خدا	1	1.7
فکری-معنوی منفی	فراوانی	درصد	فروبردن خشم	1	1.8	یاددادن صدقه به کودک	1	1.7
نامشخص	56	98.2	جمع	57	100	مجاهدت در راه خدا	1	1.7
عدم اطاعت پدر در معصیت خدا	1	1.8				جمع	57	100
جمع	57	100						

جدول ۱۱- فهرست انواع مفهوم سرمایه در احادیث رضوی (ع) (واحد فراوانی = تعداد حدیث)					
اجتماعی مثبت	فراوانی	درصد	اجتماعی مثبت	فراوانی	درصد
نمایش شخص	25	43.9	صله رحم	1	1.8
احترام-صله رحم	1	1.8	عدالت-نیکوکاری	2	3.6
اسایش رفتار	1	1.8	گذشت	1	1.8
اطاعت پدر-نیکویی به پدر-احترام پدر	1	1.8	گذشت-نیکویی	1	1.8
اظهار دوستی با مردم	1	1.8	گره گشایی از مردم	2	3.5
امر به معروف-نهی از منکر	1	1.8	لبخند زدن به روی مومن	1	1.8
بخشش-گذشت	1	1.8	محبت	1	1.8
تشکر از مردم	1	1.8	محبت متقابل	2	3.5
تواضع با دوست-خوشرویی با مردم	1	1.8	مسالمت با دشمنان-مدار ابادوستان	1	1.8
حسن معاش	1	1.8	نهفتن راز مردم-ملایمت با مردم	1	1.8
داشتن دوست قدیمی	1	1.8	نیت پاک	1	1.8
داشتن همسر شایسته	1	1.8	وفای به وعده	1	1.8
دوستیابی	1	1.8	یاری برادران در امور دنیا	1	1.8
زیادبودن دوستان	1	1.8	یاری ناتوان	1	1.8
سپاس	1	1.8	جمع	57	100
صلقه	1	1.8	اجتماعی منفی	فراوانی	درصد
اجتماعی منفی	فراوانی	درصد	دروغ نگفتن	1	1.8
نمایش شخص	44	77.2	شناساندن عیوب	1	1.8
اشکار نکردن گناه خود	1	1.8	عدم اذیت گفتار	1	1.8
پرهیز از پیمان شکنی	1	1.8	عدم اذیت مومن	1	1.8
پرهیز از ریاست طلبی	1	1.8	عدم اعتماد به خاین	1	1.8
پرهیز حکمرانان از دروغگویی	1	1.8	عدم تبعیض در سلام	1	1.8
پوشاندن عیب دیگران-پذیرش عذر گناه دیگران-بیخود و گذاشتن ستمکار	1	1.8	نداشتن حسد-عدم دروغگویی	1	1.8
خارج نشدن از حق هنگام قدرت	1	1.8	جمع	57	100

جدول ۱۵- رابطه نوع شبکه با نوع سرمایه (درصد حدیث)								
نوع سرمایه	۱- خانواده	۲- خویشان	۳- دوستان	۴- گروهها	۵- هم پیش	۶- هم رفیق	نامشخص	5,3
۱- اقتصادی-مثبت	45.5				9.1	10		
۲- اقتصادی-منفی							11.1	
۳- اجتماعی-مثبت	36.4		100	66.7	27.3	50	55.6	
۴- اجتماعی-منفی				33.3	27.3	15	22.2	
۵- عاطفی-مثبت						5		
۶- عاطفی-منفی						10		
۷- معنوی-منفی	9.1							
1 و 2						5		
4 و 2							11.1	
4 و 3		100						100
5 و 3					36.4	5		
7 و 3	9.1							
جمع	100	100	100	100	100	100	100	100

نمونه تحلیل جامعه شناختی سرمایه اجتماعی در احادیث امام رضا(ع)

روابط اجتماعی-کاهش عیبها-محبت

شماره حدیث ۱- امام رضا علیه السلام: **إِجْتَهِدُوا أَنْ يَكُونَ زَمَانُكُمْ أَرْبَعَ سَاعَاتٍ: سَاعَةٌ مِنْهُ لِمُنَاجَاةِ اللَّهِ وَ سَاعَةٌ لِأَمْرِ الْمَعَاشِ وَ سَاعَةٌ لِمُعَاشَرَةِ الْإِخْوَانِ وَ الثَّقَاتِ وَ الَّذِينَ يُعْرِفُونَ عُيُوبَكُمْ وَ يَخْلِصُونَ لَكُمْ فِي الْبَاطِنِ وَ سَاعَةٌ تَخْلُونَ فِيهَا لِلذَّاتِكُمْ وَ بِهِذِهِ السَّاعَةُ تَقْدِرُونَ عَلَى الثَّلَاثِ سَاعَاتٍ؛** امام رضا علیه السلام: بکوشید که زمانتان را به چهار بخش تقسیم کنید: زمانی برای مناجات با خدا؛ زمانی برای تأمین معاش؛ زمانی برای معاشرت با برادران و معتمدانی که عیب‌هایتان را به شما می‌شناسانند و در دل شما را دوست دارند، و ساعتی برای کسب لذت‌های حلال با بخش چهارم توانایی انجام دادن سه بخش دیگر را به دست می‌آورید..

